

تحلیل زبانی سوره احزاب با تکیه بر آوامعنائی

_____ حمیده حسنی حسین آبادی - دکتر دل آرا نعمتی پیرعلی _____
_____ دکتر سوسن آل رسول - دکتر عبدالمجید طالب تاش^۴ _____

چکیده

طبق دانش آوامعنائی حروف و کلمات، حامل معانی ذاتی اند؛ از این رو دانش یادشده، شیوه بیان آوایی متن و ارتباط آن با معنا، مضمون و مقتضیات سخن را مورد توجه قرار می‌دهد. آوامعنائی لازمه تحلیل زبانی متن است که عبارت از دستیابی به کارکرد واحدهای کوچک تر در درون واحد بزرگ تر است که در گرو یافتن غرض متن است. در سوره های قرآن، یافتن غرض سیاق ها، مقدمه ای برای تحلیل متن از حیث کارکردهای اجزای آن، یعنی القای معنا توسط حروف و الفاظ است که این مسئله، ضرورت انجام تحقیق است. در بررسی سوره احزاب به روش تحلیلی به دست آمده که موضوع کانونی این سوره، اطاعت از خداوند و رسول و اهل بیت علیهم السلام است و موضوع هر سیاق در ارتباطی تنگاتنگ با این موضوع کانونی قرار دارد و در مجموع غرض سوره را که عبارت از اصلاح سبک زندگی

۱. دانشجوی گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد کرج. hasani5959@yahoo.com

۲. دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد کرج (نویسنده مسئول).

dlrmemati@gmail.com

۳. استاد گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد کرج. Susan_alerasol@yahoo.com

۴. دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد کرج. talebtash@yahoo.com

مؤمنان است، برآورده می‌کند. معناشناسی آوایی سوره بیانگر هماهنگی اعجازآمیز میان الفاظ با محتوا و موضوع کانونی سوره است.

کلیدواژه‌ها: آوامعنائی، سیاق سوره احزاب، تحلیل زبانی، اطاعت از خدا و رسول، ارتباط معنا و سیاق.

بیان مسئله

قرآن کریم به عنوان یک متن، موضوع علم زبان‌شناسی است؛ از این رو می‌تواند از جنبه ادبی مورد توجه قرار گرفته و در سه سطح آوایی، واژگانی و دستوری سبک‌شناسی شود. سبک‌شناسی مطالعه جنبه عاطفی زبان است که دلایل انتخاب یک سبک خاص و رابطه آن با معنای مورد نظر مؤلف را مورد توجه قرار می‌دهد. مهم‌ترین مؤلفه سبک‌شناسی یک متن در سطح آوایی، بررسی کلماتی است که به واسطه معانی و صفات حروفشان، قابلیت القای معنایی خاص را دارند؛ از این رو می‌توان گفت سبک‌شناسی عبارت از بررسی ابزارهای بیانی است که برای اندیشه‌ای خاص به کار می‌رود و علاوه بر تحلیل سبک متن، هدف و تأثیرات گزینش این ابزارها را نیز وصف می‌کند (آزادی، ۱۳۹۷: ۴).

توجه به آواها در قرآن کریم از دیرباز مورد توجه دانشمندان علوم قرآنی بوده است. خلیل بن احمد از جمله اولین افرادی است که می‌توان از او در موضوع بررسی و تحلیل مسائل آوایی نام برد. پس از او مصطفی صادق رافعی در *اعجاز القرآن و البلاغة النبویه* (۱۴۲۱ق) و سید قطب در *التصوير الفنى فى القرآن* (۱۴۱۵ق) به بُعد زیباشناختی و موسیقایی آواها پرداخته‌اند. در این زمینه پایان‌نامه *ارتباط آوایی-محتوایی (فونوسمانتیک) در قرآن*، نوشته سجاد شفیعی‌پور بروجنی، که به معناشناسی آوایی از جمله آوای درونی و بیرونی در قرآن پرداخته است، همچنین مقاله «تناسب آوایی محتوایی (فونوسمانتیک) در آیات قرآن با بررسی مواردی از سوره واقعه» نگارش یافته، که به تناسب آوا و محتوای سوره مورد نظر پرداخته، اما در مورد تناسب آوا با محتوا در سوره احزاب، مقاله یا پایان‌نامه‌ای نگارش نشده است. این مقاله به ارتباط آوا و معنای آن در سیاق‌های سوره احزاب نگاهی نو دارد که زیبایی‌های معنایی و موسیقایی قرآن را آشکار می‌کند و درصدد پاسخگویی به این

سؤالات است که: نقش آواها در معنا و مفهوم سوره احزاب چیست؟ چگونه آوامعنائی به کشف زیبایی‌های درونی سوره احزاب کمک می‌کند؟ و چه ارتباطی میان آواها و غرض سوره احزاب برقرار است؟

روش نگارش این مقاله توصیفی - تحلیلی است که ابتدا سیاق‌های سوره احزاب را بررسی کرده و پس از کشف غرض سوره، به تحلیل آوایی سیاق‌ها با تکیه بر آیات کلیدی پرداخته است.

۱. آوامعنائی

آوامعنائی یا فنوسمانتیک دانشی است که به تازگی مورد توجه اندیشمندان قرار گرفته است. آوامعنائی به این معناست که زیبایی و نظم و آهنگ لفظی قرآن با معانی در ارتباط می‌باشد. به علاوه اینکه متغیرهای فونتیک، هجایی و آوایی با متغیرهای سمانتیک و معنائی همراه و همپاست؛ یعنی حرکت و سکون، مخارج حروف، مد و غن، فواصل و تک تک امور مربوط به تجوید و تقارن‌ها و اوضاع هارمونیک آیات و آوا و نوا و موسیقی آن‌ها، متناسب با سیاق معانی و مضامین سخن و اوضاع و مقتضیات مربوط به سخن دگرگون می‌شوند (فراستخواه، ۱۳۷۶: ۱۶۵). رابطه لفظ با معنا با تعابیری همچون آوامعنائی نیز آمده است. در علم فنوسمانتیک این مطلب اثبات می‌شود که بهترین حروف و کلمات، آن‌هایی هستند که به محض شنیده شدن، معنای خود را به ذهن منتقل می‌کنند؛ یعنی بار آوایی حروف و کلمه به خصوصیات معنای مورد نظر بسیار نزدیک است. آوامعنائی در حقیقت یکی از روش‌های برجسته سازی کلام الهی و متمایز کردن آن از کلام عادی است (قهرمانی نژاد و جاوری، ۱۳۹۵: ۱۲۸).

می‌توان گفت آوامعنائی شاخه‌ای از سبک‌شناسی و سبک‌شناسی شاخه‌ای از زبان‌شناسی است که به جنبه ادبی متن توجه داشته و در واقع شیوه بیان آوایی متن و ارتباط آن با معنا و مضمون و مقتضیات سخن را مورد توجه قرار می‌دهد و لازمه تحلیل زبانی متن است.

۲. تحلیل زبانی متن و قواعد آن

تحلیل عبارت است از دستیابی به کارکرد واحدهای کوچک تر که در درون واحد بزرگ تر سامان یافته اند. در تحلیل، تأکید روی کارکرد اجزاء است و در واقع تحلیل در مقام پاسخگویی به یک سؤال است: الگوی ساخت (انتخاب و ترکیب) و نقش اجزاء چیست؟ (پاکتچی، ۱۳۹۵: ۱۴۵-۱۴۶). بی تردید راه یابی به کارکرد اجزاء در گرو یافتن غرض متن است و در مورد قرآن کریم، یافتن غرض سوره، مقدمه‌ای بر بررسی‌های تحلیلی متن سوره از حیث کارکردهای اجزای آن، یعنی الفاظ به کار رفته در سوره است.

قرآن پژوهان با دورویکرد توصیفی و استدلالی به کشف غرض سوره‌های قرآن پرداخته اند، اما رویکرد استدلالی به دلیل قاعده مند بودن و ملاک داشتن، قابل اعتمادتر است. در رویکرد استدلالی مفسر می‌کوشد با تکیه بر شواهد درون متنی و برون متنی، غرض سوره را کشف و کیفیت راه یابی به غرض سوره را به طور مستدل بیان کند (خامه‌گر، ۲۰۱۸: ۶۸). این قواعد عبارت‌اند از:

۱. توجه به سیاق‌ها، کشف غرض سیاق و مفهوم مشترک بین آن‌ها؛

۲. توجه به عناصر و اجزای درون متنی؛

۳. توجه به عناصر بیرون متنی.

در این مقاله قاعده اول و دوم؛ یعنی کشف غرض سیاق‌ها و عناصر و اجزای درون متنی بررسی می‌شود که یکی از این عناصر، دلالت آوایی الفاظ است؛ بنابراین در مقاله حاضر، به تحلیل آوایی آیات کلیدی در سیاق‌های سوره احزاب پرداخته خواهد شد.

۳. آوای الفاظ و دلالت معنایی

۳-۱. آوای الفاظ و انواع آن

«آوای لفظ عبارت است از ابزار لفظ و جوهری که تقطیع و ترکیب الفاظ به وسیله آن به وجود می‌آید و حرکات زبان، تنها زمانی لفظ یا کلام موزون و یا نثر محسوب می‌شود که

صدا آشکار شود و نیز حروف تنها زمانی باعث ایجاد سخن می‌شود که تقطیع و با یکدیگر ترکیب شود» (جاحظ، ۱۲/۱). آواشناسی مطالعه علمی آوای زبان است که توانایی تولید آوا در انسان را مورد مطالعه قرار می‌دهد (صفوی، ۱۳۶۰: ۳۹).

۲-۳. صفات حروف

صفات حروف عبارت است از ویژگی و خصوصیتی که در تلفظ هر صوت وجود دارد. این ویژگی باعث می‌شود تا اصواتی که در جایگاه تولید با هم مشترک هستند، دارای کیفیت صوتی متفاوت و متمایز باشند (ستوده‌نیا، ۱۳۷۸: ۷۲). در علم تجوید، برای هر یک از حروف عربی صفات متعددی بیان شده است. این صفات در اصل و ذات حرف موجود بوده، هیچ‌گاه از آن جدا نمی‌شود. صفات اصلی، ده صفت هستند که دوه‌دو ضد هم می‌باشند و از این جهت که دو صفت ضد در یک حرف جمع نمی‌شوند، به این صفات متضاد نیز گفته می‌شود که عبارت‌اند از: جهر-همس، شدت-رخوت، استعلاء-استفال، اطباق-انفتاح، اصمات-اذلاق (فلاح، ۱۳۸۳: ۳۳). ابن جزری تعداد صفات فرعی (غیرمتضاد) را که ضد ندارند و از اهمیت بیشتری برخوردارند، هشت صفت دانسته است. این صفات، عبارت‌اند از: قلقله، صفیر، خفاء، لین، انحراف، تکریر، تفشّی و استطاله (ابن جزری، ۱۳۷۶: ۲۰۵/۱).

۴. ساختار موضوعی سوره احزاب

سوره احزاب در مصاحف و کتب تفسیر و سنت به همین نام آمده است. برای این سوره نام دیگری نیامده و وجه تسمیه آن به سبب ذکر احزاب مشرکان قریش و حزب‌های همراه آن‌هاست که قصد داشتند با مسلمانان در مدینه بجنگند و خداوند کیدشان را بازگرداند (ابن عاشور، ۱۴۲۰: ۲۱/۱۷۵). سوره احزاب، تنها سوره‌ای است که در آن به واقعه احزاب؛ یعنی همان جنگ خندق اشاره شده که گروه‌های مشرک مکه و یهود به راه انداختند (رکنی یزدی، ۱۳۹۷: ۱۰۴).

بر اساس تقسیم‌بندی علامه در المیزان، سوره احزاب دارای هفت سیاق است. سیاق

اول از آیه ۱ تا ۸ است و نخستین مطلبی که در این سیاق مطرح می شود مسئله اطاعت است. سیاق دوم از آیه ۹ تا ۲۷ است که به مسائلی همچون ابتلای مؤمنان، عهد الهی، احزاب و اسوه حسنه بودن پیامبر اکرم ﷺ در این سیاق پرداخته شده است. سیاق سوم از آیه ۲۸ تا ۳۵ است که مسائلی درباره همسران پیامبر و دنیاخواهی برخی از آنان و توصیه به تقوا و در اواخر سیاق، تطهیر اهل بیت از رجس در آن مطرح شده است. سیاق چهارم از آیه ۳۶ تا ۴۰، مسئله اطاعت مؤمنان از خدا و رسول و برخی از تشریحات اجتماعی و خانوادگی را یاد کرده است. در سیاق پنجم از آیه ۴۱ تا ۴۸، ذکر و یاد خداوند به مؤمنان امر شده و رسول اکرم سراج منیر و راهنمای این یاد معرفی شده است. در سیاق ششم از آیه ۴۹ تا ۶۲، برخی تشریحات از جمله طلاق و حجاب زنان مطرح شده است و در سیاق هفتم از آیه ۶۳ تا ۷۳، به اطاعت کافران از رهبرانشان و نتیجه این اطاعت و آیه امانت پرداخته شده است.

سوره احزاب، دشمنان جامعه ایمانی را در دو گروه کافر و مشرک و منافق معرفی می کند. این دشمنان، در دو جبهه مختلف در صدد نابود کردن پیامبر ﷺ و نبوت بودند و از هیچ کوششی برای خاموش کردن نور حق فروگذاری نمی کردند، با این تفاوت که کافران در صدد کشتن پیامبر و ترور جسمی او بودند و منافقان در پی لکه دار کردن و به اصطلاح ترور شخصیتی آن حضرت در مسائل زناشویی و خانوادگی؛ بنابراین نباید از فراوانی آیات مربوط به مسائل درونی و خانوادگی شخص پیامبر در این سوره تعجب کرد و آن را نوعی مطرح ساختن مسائل شخصی و فرعی که ارتباطی با مسائل جامعه ندارد، تلقی کرد؛ زیرا این آیات از یک سو پیامبر را از اتهامات وارده تبرئه می کند و از سوی دیگر فرهنگ و سنت های جاهلی را نقض می نماید و مرزبندی دقیقی در مسئله روابط اولوا الارحام، ارث و سرپرستی های اجتماعی ترسیم می کند (بازرگان، ۱۳۷۵: ۲/۱۷۵).

۵. تحلیل آوایی در سوره احزاب

با توجه به قواعد کشف غرض سوره، می توان موضوع محوری، عنوان و آیات کلیدی هر

سیاق را تعیین کرد و به تحلیل آوای آیات کلیدی هر سیاق، با توجه به موضوع محوری سیاق و سوره پرداخت.

۵-۱. سیاق اول: اطاعت از خدا

سیاق اول سوره احزاب شامل آیات ۱ تا ۸ است. در آیات آغازین سیاق، با امر پیامبر به تقوا و تبعیت از وحی و توکل به خدا و نهی از اطاعت کفار و منافقان، احتمال دارد که در واقع پیش درآمد سوره در طرح موضوع محوری آن؛ یعنی اطاعت از خدا باشد. در آیه ۴ خالی کردن قلب از هر چیزی غیر از خدا را بیان می‌کند: «مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ» (احزاب / ۴). این آیه امر و نهی آیات قبل را تعلیل و بیان می‌کند اطاعت خدا با اطاعت کافران و منافقان منافات دارد؛ زیرا قبول ولایت خدا و ولایت آنان با هم جمع نمی‌شود؛ مانند توحید و شرک که در یک قلب جمع نمی‌شود (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۴۱۰/۱۶). در این سیاق خداوند با ابطال دورسم جاهلی؛ یعنی تبنی و ظهار، در واقع فضا را برای پذیرش ازدواج رسول خدا با زینب، همسر پسر خوانده آن حضرت آماده می‌کند که ماجرایش در آیه ۳۸ آمده است. سپس در آیه ۶ ولایت عامه و سمتی بالاتراز پدر را برای رسول خدا ﷺ نسبت به مسلمانان وضع می‌کند: «الَّتِي أُولَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ»، چنان‌که همسران آن حضرت را با عنوان اُمُّ الْمُؤْمِنِينَ «وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ» می‌شناساند. در آیه «وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَإِبْرَاهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا» (احزاب / ۷) از پیمان محکمی یاد می‌کند که از پیامبران اولوا العزم در ایفای مسئولیت تبلیغ و رسالت گرفته است که با توجه به آیه ۷ سوره مائده، یکی از این میثاق‌ها می‌تواند موضوع اطاعت از خدا و رسول باشد: «وَأَذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمِيثَاقَهُ الَّذِي وَاثَقْتُمْ بِهِ إِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ». با توجه به این مطالب، آیات کلیدی این سیاق عبارت‌اند از:

آیه ۱ «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ...» که پیامبر پس از امر به تقوا، از اطاعت کافران و منافقان نهی شده است، با توجه به اهمیت موضوع اطاعت، می‌تواند

آیه کلیدی محسوب شود و آیه ۴ «مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِّن قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ...» که به ابطال دو رسم جاهلی تبئی وظهار پرداخته، به عنوان آیه کلیدی در نظر گرفته می‌شود. آیه ۷ نیز «وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ...» که آیه پایانی سیاق است در راستای آیه آغازین سوره؛ یعنی اطاعت از خدا، اخذ میثاق از پیامبران را بیان کرده است؛ در نتیجه این آیه نیز در زمره آیات کلیدی سیاق اول قرار می‌گیرد. با توجه به آیات کلیدی، تقوا، اطاعت و میثاق، کلمات کلیدی سیاق و «اطاعت» مطلب کانونی سیاق و سوره می‌باشد؛ در نتیجه عنوان اطاعت برای سیاق اول، عنوان مناسبی است.

خداوند اهمیت موضوع اطاعت را با تکرار سی مرتبه همخوان کاف از حروف انفجاری (السعران، ۱۹۹۷: ۱/۱۳۰)، با صفات شدت و کثرت (عباس، ۱۹۸۹: ۶۸) به خوبی بیان کرده است. در اولین آیه سیاق نیز «بِأَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا» (احزاب ۱) نه مرتبه تکرار یاء با صفت جهر (ابن جزری، ۱۳۷۶: ۱/۱۵۰) تأکید بر اهمیت موضوع اطاعت است، همچنین واژه «الله» دو مرتبه تکرار شده که همه حروف آن به جز هاء مجهورند و سبب بالا رفتن آوای آیه می‌شود؛ در نتیجه اهمیت موضوع تقوای الهی و اطاعت نکردن از کافران و منافقان بیشتر نمایان می‌گردد.

آواهای به کار رفته در آیه «مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِّن قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ وَمَا جَعَلَ أَرْوَاجَكُمْ اللَّائِي تَظَاهَرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهَاتِكُمْ وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَاءَكُمْ أَبْنَاءَكُمْ ذَلِكَمُ قَوْلُكُمْ بِأَفْوَاهِكُمْ وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ» (احزاب ۴) کاملاً در راستای مفهوم آیه؛ یعنی ابطال دو رسم جاهلی می‌باشند. پنج مرتبه تکرار آوای جیم با صفات شدت، حرارت و قوت (عباس، ۱۹۸۹: ۱۰۴) در کنار آواهای زاء، لام، کاف و ظاء که همه آن‌ها دارای صفت جهر هستند (فلاح، ۱۳۸۳: ۳۳)، نشان از این دارد که خداوند با آواهای بلند، قاطعانه تأکید می‌کند که این رسوم، جعلیات بشر عصر جاهلیت است، نه اینکه خداوند آن‌ها را برای بشر قرار داده باشد، همچنین صفات جهر و شدت جیم (بیگلری، ۱۷۶)، شدت انکار خداوند از وضع این رسوم را نشان می‌دهد. علاوه بر این، سه بار تکرار «ما جعل» در این آیه که فعلی منفی است علاوه بر ایجاد یک ضرب‌آهنگ زیبا در آیه باعث تأکید بر نفی رسوم جاهلی شده است.

ماجرای اخذ میثاق از پیامبران در آیه **﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَإِبْرَاهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَىٰ ابْنِ مَرْيَمَ وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا﴾** (احزاب / ۷) با آواهای بلند اما نرم بیان شده است. دو بار تکرار واژه‌های «اخذ» و «میثاق» که همه حروف آن‌ها به جز خاء و ثاء، دارای صفت جهر (معرفت، ۱۴۱۵: ۲۳۳/۵) هستند، نشان می‌دهد خداوند مطلب مهم اخذ میثاق را با آوای بلند بیان کرده است، اما یازده مرتبه تکرار نون که بر صمیمیت و انسانیت (عباس، ۱۹۸۹: ۱۵۸) دلالت دارد این آوای بلند را به نهایت نرمی و آرامی رسانده؛ یعنی خداوند با آوای بلند و در نهایت صمیمیت، ماجرای اخذ میثاق پیامبران را بیان نموده است. این مطالب بیانگر این است که انتخاب واژگان و آواها کاملاً در راستای معنای آیات می‌باشد. از طرفی تکرار واژه‌های «اخذ» و «میثاق» در راستای موضوع محوری سوره، یعنی اطاعت است؛ زیرا همان‌طور که بیان شد، اطاعت از خدا و رسول می‌تواند یکی از میثاق‌های الهی باشد.

۲-۵. سیاق دوم: وفای به عهد و صدق ایمان

سیاق دوم که آیات ۹ تا ۲۷ را در برگرفته با عبارت **﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾** آغاز می‌شود. این سیاق، غزوه احزاب و بنی قریظه و امدادهای غیبی و نصرت الهی را یادآور شده، سختی‌ها و صحنه‌های آن را با به کارگیری صنایع ادبی به زیبایی و تأثیرگذار ترسیم می‌کند و با به کارگرفتن متعمدانه کلماتی همچون «ابتلی»، «عاهدوا» و «عهد الله»، پیام‌های سیاق را در راستای موضوع محوری اطاعت از خدا و رسول در جنگ القا می‌کند. در پایان سیاق، از فرار کافران بدون هیچ خیر و غنیمتی یاد کرده و نیز حمایت خداوند قوی و عزیز از مسلمانان (احزاب / ۲۵) و دست یافتن آنان بر اموال و قلعه‌های مستحکم بنی قریظه را گزارش کرده است (احزاب / ۲۶). در این سیاق، خداوند رسول خدا ﷺ را یک اسوه و الگو برای مؤمنان معرفی می‌کند (احزاب / ۲۱). آیات کلیدی در این سیاق عبارت‌اند از: آیه ۱۵ **﴿وَلَقَدْ كَانُوا عَاهِدُوا لَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ...﴾** که در این آیه و آیه ۲۳ از عهد الهی سخن به میان آمده است. دوبار سخن گفتن از یک موضوع، در یک سیاق، اهمیت موضوع را بیان می‌کند و

کلیدی بودن این آیه را تأیید می‌نماید. آیه ۲۱ ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ...﴾ که اسوه بودن رسول خدا را مطرح کرده و آیه ۲۳ ﴿مَنْ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ...﴾ که سخن از مردان پایبند به عهد الهی را به میان آورده، می‌توانند آیات کلیدی محسوب شوند؛ بنابراین کلمات کلیدی این سیاق نیز «عهد»، «اسوه» و «صدق» می‌باشند. مطلب کانونی سیاق دوم، وفای به عهد الهی به‌ویژه در میدان جنگ است و از صدق ایمان که از ملزومات وفای به عهد است نیز سخن به میان آمده است؛ از این رو، «وفای به عهد و صدق ایمان»، عنوان مناسبی برای سیاق دوم خواهد بود.

بیان ماجرای جنگ احزاب با تکرار همخوان‌های زاء، ذال، ظاء، عین، جیم و قاف که همه آن‌ها مجهورند، سبب توجه بیشتر مخاطب برای شنیدن ماجرای جنگ می‌شود.

در آیه ﴿وَلَقَدْ كَانُوا عَاهَدُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ لَا يُؤْتُونَ الْأَذْبَارَ وَكَانَ عَهْدُ اللَّهِ مَسْئُولًا﴾ (احزاب/۱۵) «عهد» و «الله» دو مرتبه تکرار شده‌اند که این تکرار سبب برجسته شدن این واژگان شده است. همه حروف این دو واژه به جز هاء مجهورند، و دال در واژه عهد و همزه در الله صفت شدت نیز دارند که همه این‌ها اهمیت وفای به عهد الهی را بیان می‌کنند. از طرفی تکرار یازده مرتبه همخوان لام که به صوتی انحرافی (انیس، ۱۹۵۰: ۶۱) معروف است، در جهت مفهوم آیه و وفای به عهد الهی می‌باشد؛ زیرا نقض عهد همان انحراف از قول محسوب می‌شود؛ بنابراین آوای آیه کاملاً در راستای مفهوم آیه به کار رفته‌اند. از آنجا که وفای به عهد از ملزومات اطاعت از خدا و رسول است بیانگر ارتباط این واژه با غرض سوره می‌باشد. خداوند مسئله اسوه بودن پیامبر در آیه ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا﴾ (احزاب/۲۱) را با تکرار دوازده مرتبه حرف لام که صوتی مجهور و شدید (عکبری، ۴۶۸/۲) و پنج مرتبه حرف کاف که صوتی انفجاری است، بیان کرده است. از طرفی تکرار سین و ثاء جمعاً چهار مرتبه که هر دو دارای صفات همس، رخوت و استفعال هستند (فلاح، ۱۳۸۳: ۳۳)، نشان‌دهنده این است که خداوند اسوه بودن رسول را با آوای بلند و انفجاری بیان کرده، اما نرمی و آرامی را چاشنی آن نموده

است. در این آیه همخوان راء، پنج مرتبه تکرار شده است. حرف راء صوت شبه حرکت نامیده شده است؛ زیرا در تلفظ آن، هوا با نوعی آزادی عبور می‌کند و این در اثر پدیده تکرار و لرزش سرزبان است که اجازه عبور را به هوا می‌دهد؛ از همین رو صدای راء دارای وضوح سمعی بیشتری نسبت به بقیه صامت‌ها می‌باشد (ستوده‌نیا، ۱۳۷۸: ۱۳۴)؛ بنابراین مسئلهٔ اسوه بودن پیامبر با وضوح سمعی بیشتری به گوش می‌رسد. جالب اینکه خداوند از اسوه بودن فردی سخن گفته که در آیات دیگر سوره به اطاعت از او امر نموده، بنابراین، این آواها در جهت مفهوم سیاق و غرض سوره می‌باشند.

در آیهٔ کلیدی ۲۳ باز از عهد الهی سخن به میان آمده که این تکرار بیانگر اهمیت این موضوع می‌باشد: «مَنْ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا». از طرفی نُه مرتبه تکرار همخوان نون و یازده مرتبه تکرار همخوان میم که صفت جهر دارند، اهمیت این موضوع را بیشتر نمایان می‌سازد.

۳-۵. سیاق سوم: همسران پیامبر و مسئلهٔ اطاعت

سیاق سوم که آیات ۲۸ تا ۳۵ را در برمی‌گیرد، مربوط به پیامبر و کیفیت تعامل با آن حضرت است و در واقع موضوع اطاعت از پیامبر در منزل و توسط همسرانش را بیان می‌کند. ابتدا به پیامبر می‌فرماید: اگر همسرانش خواستار حیات دنیا و زینت آن هستند مهر آن‌ها را پرداخته، به زیبایی آن‌ها را رها کند و اگر خواستار خدا و رسول و زندگی آخرت هستند اجر عظیم برای آن‌ها خواهد بود. سپس جایگاه همسران پیامبر با پیشی گرفتن از دیگران در عمل به او امر الهی و پرهیز از گناه و خارج نشدن از خانه به مانند زمان جاهلیت را بیان می‌دارد. پس از آن، اسوه و الگویی برای همسران پیامبر در این سیاق معرفی می‌کند که اهل بیت پیامبر می‌باشند. در این سیاق، علاوه بر اینکه مضمون اطاعت از خدا در تمام آیاتش هویدا است، در آیه ۳۳ به طور صریح نیز به اطاعت از خدا و رسول امر شده است: «وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ». بر این اساس آیات کلیدی سیاق، از این قرارند: آیه ۲۸ «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأَزْوَاجِكُمْ إِن كُنْتُمْ تَرْضَوْنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا...» که مضمون اطاعت همسران

از رسول را در بردارد، آیه ۳۰ ﴿يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَن يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُّبِينَةٍ...﴾ که عذاب دوبرابری همسران رسول یا همان مادران امت، در مقابل ارتکاب فحشای آن‌ها را بیان کرده، آیه ۳۲ ﴿يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِّنَ النِّسَاءِ...﴾ که به نهی همسران رسول در مورد یک رفتار ناشایست پرداخته و آیه ۳۳ ﴿وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى...﴾ که مسئله تطهیر اهل بیت را بیان نموده است.

کلمات کلیدی سیاق «زوج»، «نساء»، «قنوت» و «اهل بیت» می‌باشند؛ زیرا تقریباً تمام مطالب سیاق با استفاده از دو واژه زوج و نساء مطرح شده است. بنابراین دو واژه یادشده از واژگان کلیدی محسوب می‌شوند. قانت بودن نیز از مراتب اطاعت است و این واژه می‌تواند یکی از واژگان کلیدی محسوب شود. واژه کلیدی دیگر واژه «اهل بیت» است که در آیه تطهیر واقع شده و نمادی از الگوی واقعی برای همسران رسول و همه مردم می‌باشند؛ بنابراین، این واژه نیز می‌تواند واژه کلیدی سیاق در نظر گرفته شود. از آنجا که این سیاق در مورد همسران رسول و بیان احکامی درباره آن‌هاست و از طرفی در این سیاق امر به اطاعت از خدا و رسول نیز بیان شده است، عنوان «همسران پیامبر و مسئله اطاعت» عنوان مناسبی برای سیاق سوم خواهد بود.

در ابتدای سیاق، آیه تخییر همسران رسول خدا ﷺ آمده است: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِّأَزْوَاجِكَ إِن كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْن أُمَتِّعْكُنَّ وَأُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا﴾ (احزاب/ ۲۸). در این آیه خداوند از پیامبرش می‌خواهد هر یک از همسرانش را که خواستار دنیا و لذت‌هایش هستند به زیبایی رها کند که این رها کردن را با آواهای نرم بیان نموده است. چهارده مرتبه تکرار نون با خصیصه صمیمیت (عباس، ۱۹۸۹: ۱۵۷) در راستای القای مفهوم آیه می‌باشد. تکرار «سَرَاحًا» پس از فعل «أُسَرِّحْكُنَّ» با حروف سین و حاء دارای صفات همس و رخوت (علی بسه، ۱۴۲۵: ۵۹) سبب شده نرمی حروف در جهت معنای آیه قرار گیرد. نکته قابل توجه اینکه، مضمون این آیه در پررنگ نمودن نقش اطاعت از خدا و رسول مؤثر است.

خداوند در آیه ۳۰ ﴿يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَن يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُّبِينَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ

ضَعْفَيْنِ...» با آوردن دو واژه «يُضَاعَفُ» و «ضَعْفَيْنِ»، عذاب دو برابری همسران رسول در صورت انجام فحشا را با حروف مجهور ضاد با خصوصیت شدت (عباس، ۱۹۸۹: ۱۵۳) و عین با خصیصه علو و احاطه (همان، ۲۱۰) بیان کرده است. در ادامه در آیه ۳۲ ﴿يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِّنَ النِّسَاءِ إِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقَلْنَ قَوْلًا مَّعْرُوفًا﴾ با تکرار پنج مرتبه حرف قاف از حروف مجهور (ابن درید، ۱۹۸۷: ۱/۱۴۶) با خصایص صلابت و شدت (عباس، ۱۹۸۹: ۱۴۱)، علاوه بر زیبایی آوایی، سبب شده تا نهی خداوند در مورد سخن گفتن همسران رسول با افراد بیمار دل با قوت و شدت بیان شود. از طرفی نُه مرتبه تکرار لام که صوتی جانبی یا انحرافی نامیده شده (انیس، ۱۹۵۰: ۶۱)، انحراف افراد یادشده را بیشتر نمایان می‌سازد.

تکرار اصوات انفجاری تاء، نُه مرتبه و طاء، سه مرتبه در آیه ۳۳ ﴿وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا﴾ سبب پررنگ شدن موضوعات آیه از جمله نهی از تبرج جاهلی، امر به برپاداشتن نماز، ایتاء زکات و اطاعت از خدا و رسول و در نهایت تطهیر اهل بیت و بیان تلویحی اطاعت از اهل بیت شده است. شروع آیه با حرف قاف که صوتی شدید و انفجاری (ستوده‌نیا، ۱۳۷۸: ۱۱۲) است همراه با چهار مرتبه تکرار جیم با صفت جهر و شدت (ابن جزری، ۱۳۷۶: ۱۱۴) اهمیت این نهی را می‌رساند.

۴-۵. سیاق چهارم: مؤمنان و مسئله اطاعت

در این سیاق از آیه ۳۶ تا ۴۰ به برخی از شئون پیامبر پرداخته و تأکید کرده است که او پدر هیچ یک از مردان شما نیست تا ازدواج با همسر مطلقه شما بر پیامبر حرام باشد. در آیه آغازین سیاق، مضمون اطاعت از خدا و رسول با واژگان متقابل مطرح شده است؛ به این صورت که در مقابل امر خدا و رسول، امری برای کسی باقی نمی‌ماند و عصیان از خدا و رسول، ضلالت مبین را در پی دارد. سپس به داستان ازدواج پیامبر با زینب همسرزید، پسرخوانده رسول خدا اشاره می‌کند تا عملاً به ابطال رسم تبتی بپردازد. آیه کلیدی این

سیاق آیه ۳۶ «مَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَىٰ اللَّهُ وَرَسُولُهُ...» است که هم مضمون اطاعت از خدا و رسول در قسمت ابتدایی آیه مطرح شده است و هم در قسمت پایانی آیه از عصیان از خدا و رسول یاد کرده و آن را ضلالت مبین خوانده است. کلمات «قضی» و «یعص» نیز کلمات کلیدی سیاق هستند. از آنجا که این سیاق با سخن درباره مؤمنان آغاز شده و موضوع اطاعت از خدا و رسول را بیان کرده است، می‌توان عنوان این سیاق را «مؤمنان و مسئله اطاعت» نامید.

یازده بار تکرار میم در آیه ۳۶ «وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَىٰ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخَيْرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُّبِينًا» که دارای خصیصه جمع کردن و بستن، گستردن و امتداد عباس، (۱۹۸۹: ۷۱) است در جهت معنای آیه و موضوع سیاق می‌باشد. اطاعت یعنی تسلیم بی‌چون و چرا که طریقه ادای این همخوان با بسته شدن دهان همراه است و کاملاً در راستای مضمون آیه و موضوع سیاق می‌باشد. اطاعت از رسول در موارد و زوایای فراوانی گسترده است که خصیصه گستردن و امتداد حرف میم، این گستردگی در اطاعت را به ذهن متبادر می‌کند. موضوع مهمی که در این سیاق مطرح شده ازدواج رسول خدا با زینب، همسر پسر خوانده آن حضرت است که در آیه ۳۷ آمده است: «وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا». همزه که صوتی است انفجاری، ده مرتبه تکرار شده که اهمیت موضوع آیه را نشان می‌دهد، از طرفی هشت بار تکرار عین که حرفی مجهور، بین شدت و رخوت است (ابن جزری، ۱۳۷۶: ۱۳۴) بیانگر مهم بودن موضوع آیه است. همه حروف واژه «تخشی» که دو بار تکرار شده، مهموس هستند. همس به معنای پنهان شدن حرف به سبب پستی آن (علی بسه، ۱۴۲۵: ۵۹) است که این خود بیانگر درونی بودن صفت خشیت است.

۵-۵. سیاق پنجم: شأنیت پیامبر در مسئله اطاعت

سیاق پنجم از آیه ۴۱ تا ۴۸ با کاربرد جملات انشائی و خبری در کنار هم و چینش خاص کلمات در آیات و نیز به کار بردن الفاظی نظیر «يُصَلِّي»، ﴿لِيُخْرِجَكُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ﴾ (احزاب/ ۴۳) و با توصیفات خاص از پیامبر اکرم ﷺ نظیر «داعیا»، «شاهدا» و به کار گرفتن فعل نهی «لا تطع»، همان معنا و مفهوم مندرج در سیاق‌های پیشین را القا می‌کند؛ اشاره به برخی از صفات رسول، شأنیت پیامبر را در مسئله اطاعت بیان می‌کند. سپس مانند ابتدای سوره، پیامبر را از اطاعت کافران و منافقان بازمی‌دارد. موضوع امر به توکل بر خدا بلافاصله بعد از مسئله نهی از اطاعت از کافران و منافقان آن هم دو بار در سوره، این مطلب را بیان می‌کند که توکل بر خدا با اطاعت نکردن از کافران و منافقان شکل می‌گیرد و تکرار ﴿وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا﴾ نیز بر این امر صحه می‌گذارد.

آیات کلیدی سیاق، از این قرارند: آیه ۴۳ ﴿هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا﴾ که مسئله رحمت خدا بر مؤمنان و درود خدا و ملائکه بر آن‌ها را بیان می‌کند، آیه ۴۵ ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا﴾ با بیان برخی از صفات پیامبر و آیه ۴۸ ﴿وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ وَدَعْ أَذَاهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا﴾ که تکرار آیه آغازین سوره و بیانگر توکل به خدا و اطاعت نکردن از کفار و منافقان است. با توجه به آیات کلیدی سیاق، واژگان، «يُصَلِّي» و «شاهد» کلمات کلیدی سیاق هستند. مطلب کانونی این سیاق، بیان صفات پیامبر و شأن ایشان در مسئله اطاعت است؛ در نتیجه «شأنیت پیامبر در مسئله اطاعت» عنوان مناسبی برای این سیاق خواهد بود.

در ابتدای سیاق، خداوند با مخاطب قرار دادن مؤمنان آن‌ها را به ذکر کثیر امر می‌کند: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا﴾ (احزاب/ ۴۱). ذکر کثیر با زبان، مستلزم حرکت زیاد زبان است که این امر با سه مرتبه تکرار حرف ذال در آیه نیز نشان داده شده؛ زیرا در تلفظ ذال زبان دارای اهتزاز و لرزش است (ستوده‌نیا، ۱۳۷۸: ۱۴۵). سپس در آیه ۴۳، صلوات خدا و ملائکه بر مؤمنان را یادآور شده که سبب خروج آن‌ها از ظلمت به نور می‌شود: ﴿هُوَ

الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا». خداوند برای بیان تاریکی گمراهی، واژه ظلمات را بیان می‌کند که همه حروف آن به جز تاء صفت جهر دارند. علاوه بر آن، تشدید در حرف ظاء و دو مرتبه تکرار ضمه که حرکتی سنگین است، شدت این تاریکی را بیشتر نشان می‌دهد.

خداوند برای بیان صفات رسولش از دو بار تکرار حرف شین در آیه ۴۵ مدد گرفته که «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا» دارای صفت تفسی به معنای انتشار است (سیبویه البدوی، ۱۴/۱). این همخوان که در دو صفت «شاهد» و «مبشر» واقع شده، بیانگر حرکت و پویایی این دو صفت است؛ زیرا شاهد بودن، به معنای احاطه داشتن بر همه است و مبشر بودن نیز تحرک و انتشار را در خود دارد.

در پایان سیاق، بر کافی بودن وکالت خداوند در آیه ۴۸ «وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ وَدَعْ أَذَاهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا» با چهار بار تکرار حرف کاف با صفت شدت (بیگلری، ۱۷۶) و دو مرتبه تکرار واژه «الله»، تأکید شده است.

۵-۶. سیاق ششم: وجوب اطاعت از رسول

از آیه ۴۹ تا ۶۲ به احکام طلاق اشاره کرده و با چگونگی بیان احکام و آمیختن جملات امر و نهی و مخاطب ساختن پیامبر و توصیف علیم بودن خداوند و طرح کلماتی نظیر «يُصَلُّون»، «سَلِّمُوا»، «يُؤذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ» و ضمن بیان برخی از احکام واجب، تنها راه اطاعت از خداوند را اطاعت از رسول معرفی می‌کند. در ابتدای سیاق با مخاطب قرار دادن مؤمنان «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» به یکی از احکام طلاق اشاره کرده، سپس با مخاطب قرار دادن رسول خدا ﷺ زنانی را که برای ازدواج با پیامبر حلال هستند، می‌شناساند. پس از آن به کیفیت مهمان رسول خدا شدن اشاره می‌کند. سپس صلوات خدا و ملائکه بر رسول خدا را بیان کرده و در پایان آیه با مخاطب قرار دادن مؤمنان آن‌ها را به فرستادن صلوات و سلام کردن بر رسول امر می‌کند که این مطلب جایگاه والای رسول خدا را نشان می‌دهد و دلیل دیگری برای اطاعت بی چون و چرا از آن

حضرت می‌باشد. در آیه بعد بازم به طور صریح از اذیت رسول و مؤمنان بازمی‌دارد و این کار را گناه بزرگی می‌شمارد. سپس به پیامبر می‌فرماید که به همسران و دختران خود و مؤمنان بگو که از جلابیب استفاده کنند تا مورد اذیت قرار نگیرند. آیات کلیدی این سیاق، از این قرارند: آیه ۵۶ ﴿إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ...﴾ که صلوات خدا و ملائکه را بر رسول بیان کرده و آیه ۵۹ ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ...﴾ که استفاده از جلابیب را با ذکر دلیل توصیه کرده است. با توجه به آیات کلیدی می‌توان کلمات کلیدی را «صلوا»، «سلموا» و «يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ» در نظر گرفت. مطلب کانونی سیاق «وجوب اطاعت از رسول» است که عنوان مناسبی برای این سیاق می‌باشد.

خداوند در این سیاق، مسئله حجاب و پوشش را با تکرار حرف نون در آیه ۵۵ ﴿لَا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ فِي آبَائِهِنَّ وَلَا أَبْنَائِهِنَّ وَلَا إِخْوَانِهِنَّ وَلَا أُنْبَاءٍ إِخْوَانِهِنَّ وَلَا أُنْبَاءٍ أَخَوَاتِهِنَّ وَلَا نِسَائِهِنَّ وَلَا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ وَاتَّقِينَ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا﴾ و آیه ۵۹ ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا﴾ در نهایت لطافت و زیبایی بیان می‌کند. ۴۳ مرتبه تکرار همخوان نون در این دو آیه، با صفت بین شدت و رخوت (ابن جزری، ۱۳۷۶: ۱۴۳) مؤید این مطلب است. حرف نون، خفیف و لطیف تلفظ می‌شود و برای بیان معانی لطیف و زیبا مناسب است (عباس، ۱۹۸۹: ۱۶۶). از طرف دیگر در این دو آیه همزه که صوتی شدید و انفجاری (الحمد، ۶۱) است، ۲۲ بار تکرار شده که اهمیت موضوع حجاب را بازگو می‌کند. این موضوع مهم همراه با تکرار حرف لطیف نون، در نهایت لطافت و نرمی بیان شده است.

در پایان سیاق، خداوند سه گروه منحرف را معرفی می‌کند که در صورت دست برداشتن از کارهای خود، مردم ملزم به گرفتن و کشتن آن‌ها هستند. انحراف این گروه‌ها در آیه ۶۰ ﴿لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَا إِلَّا قَلِيلًا﴾ با ۱۳ مرتبه تکرار لام که صوتی انحرافی است، بیشتر نمایان

می شود. در آیه بعد «مَلْعُونِينَ اَيْنَمَا تَفُوْاْ اُخِذُوْاْ وَ قُتِلُوْاْ تَقْتِيْلًا» (احزاب/۶۱) چهار مرتبه تکرار واکه «او» که بیانگر افکار و اندیشه های تیره و حزن انگیز است و در توصیف پدیده های زشت، عبوس و ظلمانی (قویمی، ۱۳۸۳: ۳۳) استفاده می شود، در القای معنای آیه که درباره یافتن و کشتن گروه های انحرافی است، مؤثر است.

۷-۵. سیاق هفتم: قیامت و اطاعت

در سیاق آخر سوره؛ یعنی از آیات ۶۳ تا ۷۳، تنها آنچه را که پیش تر از آن بیان شده، از یک دیدگاه برتر جمع بندی می کند. ابتدا پرسش کسانی را که با استهزاء زمان قیامت را می پرسیدند، آورده و با طرح پرسشی در پاسخ آن ها، به شدیدترین شکل، قریب بودن قیامت را بیان می کند، در ادامه، خداوند با مخاطب قرار دادن مؤمنان در دو آیه پیاپی از آن ها می خواهد که پیامبر اکرم ﷺ را نیاززند و همچون مردمی نباشند که حضرت موسی را آزرند و سپس پاداش اطاعت از خدا و رسول را فوز عظیم بیان می کند. در پایان سیاق، از عرضه بار سنگین امانت و تکلیف الهی بردوش انسان خبر داده و نتیجه نفاق و شرک را عذاب الهی و ثمره ایمان را غفران و رحمت الهی بر شمرده است. بنابراین آیه ۶۶ «يَوْمَ تَقْلَبُ وَجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَا اطَّعْنَا اللَّهَ وَ اطَّعْنَا الرَّسُوْلًا» که دو مرتبه واژه اطاعت را در خود جای داده و آیه ۷۲ «اِنَّا عَرَضْنَا الْاِمَانَةَ عَلٰى السَّمَاوٰتِ وَ الْاَرْضِ وَ الْجِبَالِ فَاَبَيْنَ اَنْ يَّحْمِلْنَهَا وَ اَشْفَقْنَ مِنْهَا وَ حَمَلَهَا الْاِنْسَانُ اِنَّهٗ كَانَ ظَلُوْمًا جَهُوْلًا» که مسئله عرضه امانت را بیان نموده، آیات کلیدی سیاق می باشند. واژه «امانت» با توجه به مبهم بودن مصداق آن می تواند مصداقی از اطاعت در نظر گرفته شود؛ چنان که می تواند کلمه کلیدی سیاق منظور شود. از آنجا که مطالب این سیاق درباره قیامت است و از طرف دیگر مسئله اطاعت نیز مطرح شده است، مطلب کانونی سیاق «قیامت و اطاعت» می باشد که می تواند به عنوان سیاق هفتم نیز انتخاب شود.

در سیاق آخر که با سؤال از قیامت آغاز می شود، ۲۴ مرتبه تکرار حرف عین با صفات عظمت و علو (عباس، ۱۹۸۹: ۲۱۲) می تواند بیانگر عظمت قیامت و دوازده مرتبه تکرار

حرف سین با دلالت بسط و تحرک (همان، ۱۱۲) می‌تواند بیانگر حشر و نشر انسان‌ها در روز قیامت باشد. در آیه ۶۴ ﴿إِنَّ اللَّهَ لَعَنَ الْكَافِرِينَ وَأَعَدَّ لَهُمْ سَعِيرًا﴾ حرف سین در «سَعِيرًا» با دلالت حرکت و گستردگی و حرف عین با دلالت عظمت و علو، گویای گستردگی و عظمت آتش جهنم است.

واژه «أَطَعْنَا» در آیه ۶۶ ﴿يَوْمَ تَقَلَّبُ أُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ لَوْلَا أَنَّا نَحْنُ آلَ عَادَ لَقَدْ أَطَعْنَا اللَّهَ وَأَطَعْنَا الرَّسُولَ﴾ دو بار تکرار شده است. تکرار یک لفظ به معنای زیادت در ساختار و به تبع آن زیادت در معناست و مقصود از این تکرار، تأکید لفظی است تا اینکه معنای اطاعت که موضوع محوری سوره نیز می‌باشد، بیشتر نمایان شود. در این سیاق که عرض امانت در آیه ۷۲ بیان شده است ﴿إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا﴾ همه همخوان‌های واژگان «عرض»، «امانت» و «حمل» به جز همخوان تاء و حاء مجهور هستند و تاء صفت شدت دارد. این نکته بیانگر این است که خداوند موضوع عرض امانت و حمل آن توسط انسان را با آوای بلند مطرح کرده است.

نتایج

مهم‌ترین مؤلفه سبک‌شناسی یک متن در سطح آوایی، بررسی کلماتی است که به واسطه معانی و صفات حروفشان، قابلیت القای معنایی خاص را دارا می‌باشند. از رابطه لفظ با معنا به آوامعنایی تعبیر شده است. در آوامعنایی یا همان فنوسمانتیک، این مطلب اثبات می‌شود که حروف و کلمات، معانی ذاتی دارند و فنوسمانتیک بر این اساس، شیوه بیان آوایی متن و ارتباط آن با معنا، مضمون و مقتضیات سخن را مورد توجه قرار می‌دهد. آوامعنایی لازمه تحلیل زبانی متن است که عبارت است از دستیابی به کارکرد اجزای درون متن، و این خود در گرو یافتن غرض متن است. در مورد قرآن کریم، یافتن غرض سیاق‌ها که در ارتباطی وثیق با غرض سوره هستند، مقدمه‌ای برای بررسی‌های تحلیلی متن سوره از حیث کارکردهای اجزای آن؛ یعنی القای معنای حروف

و الفاظ است و در این میان، کشف آیات کلیدی که بیشترین تأثیرگذاری را در القای پیام‌های مرتبط در زنجیره متصل سیاق‌ها دارند، ملاک‌های خوبی برای کشف دلالت‌های آوایی هر سیاق و سوره خواهند بود. تحلیل آیات کلیدی در سیاق‌های سوره احزاب نشان می‌دهد آواها با معانی در ارتباط‌اند و در هر سیاق با توجه به مضمون آن، آواها تغییر کرده‌اند؛ به عنوان مثال، آوایی که برای بیان احکام و دستورات الهی به کار رفته، مانند: «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكَ إِن كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا» با ۱۴ مرتبه آوای نون در نهایت لطافت، موضوع امر به همسران رسول را بیان نموده که با آوای به کار رفته از نواهی در آیاتی نظیر «فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَّعْرُوفًا» با به‌کارگیری ۴ مرتبه آوای قاف که صوتی انفجاری و شدید است، متفاوت است.

تحلیل آوایی آیات کلیدی سوره احزاب نشان می‌دهد که این آواها همسوبا غرض سوره؛ یعنی اطاعت از خدا و رسول و اهل بیت تنظیم شده‌اند و این‌گونه کاربرد، نشان‌دهنده یکی از زیبایی‌های بیان در راستای القای پیام در قرآن کریم است.

منابع

۱. قرآن کریم، ترجمه علی مشکینی، الهادی، قم، ۱۳۸۱ ش.
۲. آزادی، پرویز و سهیلانیکخواه، «سبک‌شناسی سوره واقعه بر اساس تحلیل زبانی»، دوفصلنامه پژوهش‌های زبان‌شناختی، سال هفتم، شماره پیاپی ۱۳، ۱۳۹۷ ش.
۳. ابن جزری، ابوالخیر محمد بن محمد، درآمدی بر علم تجوید، حضور، قم، ۱۳۷۶ ش.
۴. ابن درید، جمهرة اللغه، دارالعلم للملایین، بیروت، ۱۹۸۷ م.
۵. ابن عاشور، محمداطهر، تفسیر التحریر و التنویر المعروف بتفسیر ابن عاشور، مؤسسة التاریخ العربی، بیروت، ۱۴۲۰ ق.
۶. ابن ندیم، محمد بن اسحاق، الفهرست، دارالمعرفه، بیروت، بی‌تا.
۷. انیس، ابراهیم، اصوات اللغویه، مکتبه نهضة مصر، مصر، ۱۹۵۰ م.
۸. بازرگان، عبدالعلی، نظم قرآن، قلم، تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۵ ش.

۹. بیگلری، حسن، سّرالبيان في علم القرآن، كتابخانه سنایی، بی جا، بی تا.
۱۰. پاکتچی، احمد، روش تحقیق با تکیه بر حوزه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه امام صادق علیه السلام، تهران، ۱۳۹۵ ش.
۱۱. جاحظ، عمرو بن بحر، البيان والتبيين، دار و مكتبة الهلال، بی جا، بی تا.
۱۲. الحمد، غانم قدوری، الدراسات الصوتية عند علماء التجويد، دار عمار، بی جا، بی تا.
۱۳. خامه گر، محمد، اصول و قواعد كشف استدلالی غرض سوره های قرآن، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۲۰۱۸ م.
۱۴. خرقانی، حسن، «عوامل پدیدآورنده ضرب آهنگ در قرآن»، پژوهش های قرآنی، شماره ۸۴، ۱۳۹۶ ش.
۱۵. رجبی، محمود، روش تفسیر قرآن، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ۱۳۸۳ ش.
۱۶. رکنی یزدی، محمدمهدی، آشنایی با علوم قرآنی، آستان قدس، مشهد، چاپ اول، ۱۳۷۹ ش.
۱۷. زیبایی، منیر و سیدحسین حسینی، «تحلیل کارکرد ساخت آوایی در سوره محمد در القای معنا»، پژوهش های ادبی قرآنی، سال ششم، شماره اول، ۱۳۹۷ ش.
۱۸. ستوده نیا، محمد رضا، بررسی تطبیقی میان تجوید و آواشناسی، رایزن، تهران، ۱۳۷۸ ش.
۱۹. السعران، محمود، علم اللغة مقدمة للقراری العربی، دار الفكر العربی، قاهره، ۱۹۹۷ م.
۲۰. سیبویه البدوی، محمود، الوجیز فی علم التجوید، بی نا، بی جا، بی تا.
۲۱. صفوی، کورش، درآمدی بر زبان شناسی، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران، ۱۳۶۰ ش.
۲۲. طباطبایی، سید محمدحسین، تفسیر المیزان، ترجمه سیدمحمدباقر موسوی همدانی، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۷۴ ش.
۲۳. عباس، حسن، خصائص الحروف العربیة ومعانیها، اتحاد الكتاب العرب، ۱۹۸۹ م.
۲۴. عکبری، ابوالبقاء، اللباب فی علل البناء والاعراب، بی نا، بی جا، بی تا.
۲۵. علامی، ابوالفضل، پژوهشی در علم تجوید، یاقوت، قم، چاپ سوم، ۱۳۸۱ ش.
۲۶. علی بسه، محمود، فتح المجید شرح کتاب العمید فی علم التجوید، دار العقیده، اسکندریه، ۱۴۲۵ ق.
۲۷. فراستخواه، مقصود، زبان قرآن، علمی و فرهنگی، تهران، چاپ اول، ۱۳۷۶ ش.
۲۸. فلاح، ابراهیم و سجاد شفیعیپور، «کاربردشناسی نشانه های آوایی در نظام معنایی قرآن کریم (تحلیل موردی سوره مرسلات)»، پژوهش های قرآنی در ادبیات، شماره ۳، ۱۳۹۴ ش.
۲۹. فلاح، عبدالشکور، زینة القرآن، آستان قدس، مشهد، ۱۳۸۳ ش.
۳۰. قهرمانی نژاد شایق، بهاءالدین و محمدجواد جاوری، «بررسی اعجاز لفظی و هنری قرآن کریم و ارتباط آن با آوامعنائی»، پژوهش های ادبی - قرآنی، سال چهارم، شماره ۳، ۱۳۹۵ ش.
۳۱. قویمی، مهوش، آوا و القا رهیافتی به شعراخوان ثالث، هرمس، تهران، ۱۳۸۳ ش.

۳۲. مدرسي قوامي، گلناز، آواشناسي بررسي علمي گفتار، سمت، تهران، ۱۳۹۰ش.
۳۳. معرفت، محمدهادي، التمهيد في علوم القرآن، مؤسسة النشر الاسلامي، قم، ۱۴۱۵ق.